

čovjeku savjetuje da se samo brine oko svojih interesa i zakona slobodnog tržišta na kojem se ocjenjuje svačiji doprinos, jer nisu u stanju savladati anarhičnost i ratove, a drugi opet zbog pretjeranog voluntarizma koji se pretvara (zbog pomanjkanja sveopćeg uvida u kozmičku cjelinu) u dikataturu jednostranosti i manjine nad većinom, što opet vodi raspadu i padu koji je i povijesno posvjedočen više puta. Regulatorologija koja započinje s teorijom sustava kao i kibernetikom i komunikologijom dinamička je teorija koja nastoji organizmički, holistički promatrati sve iz cjeline i dinamičke ravnoteže koja se na svakom dijelu povijesti uspostavlja u stalnim interakcijama mogućnosti tehnologije i ljudskih moralnih stremljenja. Atomska energija i prijetnja od sveopćeg uništenja Zemlje i čovjeka zbog neracionalnog korištenja te najjače energije danas nas zato sili na dolazak do regulacijske svijesti koja je u stanju pomiriti suprotnosti i pronaći optimalna rješenja za sve, a posebno za održavanje čovjeka, njegove kulture i radnih potencijala« (str. 11).

Najveći broj autora ovog zbornika više ne zastupa tzv. poziciju »negativne« ekologije (koja se sastoji u sprečavanju štetnosti pomoću proteza) nego se zalaže za »pozitivnu« ekologiju, a to je maksimalno moguća regulatorologija kao metaznanost, odnosno nova metafizika XXI. st.

Ovaj zbornik i ova razmišljanja, kao i preporuke, najviše bi mogle koristiti djelatnicima u politici, koji imaju značajniji utjecaj na održavanje zdrave prirode i kvalitete života. Osnovna je poruka da se to ne postiže jednosmjernim pravcima razvoja, nego samo interdisciplinarnim, pa i transdisciplinarnim strategijama, koje povezuju sve čimbenike i sve aspekte u uravnoteženu cjelinu.

Mladen Stanković

Elmar Altvater

**DER PREIS DES WOHLSTANDS
oder Umweltplünderung und
Welt(un)ordnung**

**Verlag Westfälisches Dampfboot,
Münster 1992, 261 str.**

Altvaterova knjiga Cijena blagostanja ili pljačkanje okoline i novi svjetski (ne)red jedna je od studija i razmišljanja – koja su se pojavila nakon (druge) svjetske konferencije o razvoju i okolišu u Riu 1992. godine – o novonastalom socijalnoekološkom stanju u svijetu, njegovim tendencijama i perspektivama globalnog društva. »Rio-konferencija« je ciljala odgovoriti na pitanje o povezanosti (sjednjavanju) djelotvornijeg ekonomskog razvitka, raspodjele socijalne pravde i ekološke održivosti. Sudeći po dosadašnjim reakcijama na njezine rezultate, ona nije ispunila očekivanja da postane izvjesnom prekretnicom, pa je neki nazivaju »kvadraturom kruga«.

U odnosu na stanje prije dvadesetak godina, danas se vrlo jasno mogu prepoznati neke nove kvalitativne promjene koje treba imati na umu kao novi kontekst za razmišljanje o izlazima iz svjetske socijalne i globalne ekološke krize: došlo je, primjerice, do porasta entropije okoliša – odnosno nastavka iscrpljivanja prirodnih resursa i istovremeno povećanog zagađivanja i ugrožavanja okoliša; mijenja se stanje globalnih odnosa – nestao je »hladni rat« kao stanje bipolarnosti svjetskih moći Istoka i Zapada, a nastaje unipolarnost svijeta sa SAD-om kao njezinim nosiocem; u modernom kapitalizmu, kao i u real-socijalizmu, došlo je do velikih promjena. Prvi sve više utječe na svjetski razvoj, a drugi je nestao kao ideološki konkurent. Altvater se zato pita kako danas mogu biti otvorene nove alternative – ali ne više prema kapitalizmu nego unutar kapitalizma, čija fordistička

faza postaje svjetskim modelom i ondje gdje je već prije stvorio bijedu umjesto blagostanja. Nestankom Istočnog bloka svijet nije postao »jedan svijet« jer su ostale razlike između Sjevera i Juga, razvijenih i nerazvijenih itd.

Razlike u razvijenosti od 70-ih godina stalno se povećavaju, osobito rastom dugova nerazvijenih zemalja. Primjera radi, dugovi Latinske Amerike povećali su se (od 70-ih godina) sa 16 na 130 milijardi (80-ih godina), da bi u 90-im dostigli 319 milijardi dolara. Zemlje istočne Europe zadužene su sa 3 milijarde 1970. godine na 140 milijardi dolara 1990. Dohodak Etiopljanina per capita (1990) iznosio je 175-i dio dohotka Japanaca. Ukoliko se postavi cilj rasta od 3% (što u SAD-u iznosi oko 600\$) to znači rast pet puta veći nego u najsiromašnijim zemljama...

Tako nestaje ravnoteža »starog svjetskog poretka« a nastaje »unipolarni svjetski poredak« koji vjerojatno neće trpjeti vojne izazove niti (ekološke) resursne restrikcije. Nastanak tog novog poretka obilježava Rat u Zaljevu.

U navedenom kontekstu autor u osam poglavlja knjige vrlo argumentirano i iscrpno raspravlja o stanju modernog svijeta.

U prvom poglavlju pokazuje zašto su razvitak i okoliš dospjeli u suprotnost. Industrijalizacija kao inkarnacija modernizacije (17) i napretka danas dobiva promijenjeno značenje. Ona postaje »pozicijsko dobro« razvijenih zemalja, a nacionalni industrijski sustav postaje ekonomskim dijelom svjetskog tržišta, koji u *inputu* zahtijeva sve više resursa, a u *outputu* u okoliš sve više deponira industrijsku emisiju. Kako su razvoj i okoliš u razmjenskom odnosu (ekonomske aktivnosti mijenjaju okoliš, a promijenjeni okoliš predstavlja vanjsku restrikciju razvoju) to razvitak znači nešto drugo nego industrijalizacija, jer se s složenošću sustava povećava entropija.

Drugo poglavlje pokazuje značenje syntropije, osobito pozitivne syntropije. Ona označuje stanje sustava višeg reda, odnosno stanje niže entropije. Syntropija – za razliku od entropije – ima lokalni i regionalni karakter. Fosilna goriva predstavljaju »otoke syntropije« koje koristi industrijski sustav kao pretpostavku razvoja. Korištenje ovih »otoka« u globalnim razmjerima povećava entropiju. Razumijevanje toga u drugim kategorijama označuje dva procesa: s jedne strane industrijalizacija cilja na povećavanje **reda** najprije u nacionalnim granicama, a zatim u svjetskim regijama ili svijetu općenito; s druge strane, njezine posljedice su povećanje **nereda** u drugim dijelovima svijeta. Tako jednim modelom ekonomske organizacije lokalna syntropija stvara globalnu entropiju. Industrijsko je društvo jedino društvo u historiji koje je vično postojanom razvoju i svjesno teži rastu. Rast je uzrokovan porastom syntropije, a posljedično – porastom entropije (koju industrijske zemlje nastoje što više od sebe udaljiti); on je porast reda, a posljedično – povećanje nereda. Syntropijsko korištenje i entropijsko rješenje granice su bez kojih industrijsko društvo nije moguće.

U trećem poglavlju Altvater analizira problem razvitka s aspekta »reda« i »nereda« (kaosa). Oni nisu u međusobnoj suprotnosti već su istodobna i istoprostorna događanja globalne dinamike (49). Razvitak se može shvatiti kao društveno nastojanje za »sistematiziranjem«, uspostavljanjem koherentnosti između ekonomije, društva, kulture i politike, s dvostrukim ciljem: ovladavanje različitim restrikcijama (*input*) i sposobnost povećavanja produktivnosti i blagostanja (*output*). Do povećavanja reda dolazi ukoliko se poklope tri uvjeta (52): raspolaganje syntropijom i udaljavanje entropije, posjedovanje tehnologija energetskih konverzija i konverzija materijala, te ako je time proizvedena i oblikovana adekvatna kultura ophođenja. Raspolaganje syntropijom (resursi-

ma) nije dovoljan uvjet razvoja, što najbolje pokazuju industrijski nerazvijene a sirovinama bogate zemlje. Međutim, s fordističkim moderniziranjem kao procesom stvaranja reda, odnosno razvitka, započinje i »razvitak nereda«. To više nije niti optimističko slijeđenje razvoja i stvaranje kapitalizma niti pesimističko strahovanje od nerazvijenosti kao sudbine »trećeg svijeta« (48) već proces sistematizacije svijeta.

Proces »sistemiziranja« je za Altvatera identičan sa stvaranjem i dinamikom »fordističkog sistema«, koji ima svoju genezu od iskustva građanskog rata u SAD-u. Proto-produkt fordizma je automobil, a socijalna strana visoka centralizacija rada. Fordizam je inovacija u odnosu na prirodu sa znatno povećanim potrebama za energijom.

»Sistemiziranje« ima i svoju drugu stranu. Proizvodnja reda je »produktivno razaranje« nekog drugog reda, ali bez jamstva da će nastati novi red a ne kaos (93). Na primjer, prašuma nam izgleda kao kaos, a zapravo je gotovo savršeni red. Ljudskom aktivnošću (iskorištavanjem) se stvara novi, ljudski »red«, a zapravo za prašumu tek nastaje kaos. Isto se tako i sva predindustrijska društva (kao strukture reda) razlažu u procesu modernizacije. Stare se strukture zamjenjuju novima, a njihova pokretljivost u novim strukturama postaje nepravilna i slučajna. Zapravo, nema više prave strukture već nastaje nova »provizorna« struktura (46). Povećanje produktivnosti – kao cilj razvitka – ima isto značenje sa socijalnom koherencijom, sa stvaranjem reda i uništavanjem okoliša. No te dvije strane, iako uvijek istovremeno prisutne, mogu biti i prostorno odijeljene. U tome i jesu negativne posljedice modernog razvoja – one se eksternaliziraju i prenose u druge regije i prostore, »daleko« od samog središta industrije u kojem nastaju.

Smanjivanje privatnih troškova proizvodnje u tržišnoj privredi putem ekster-

naliziranja troškova je uobičajeno. Individualizira se korist a socijalizira (eksternalizira) trošak zagađivanja (entropije). Tako individualna racionalnost vodi u socijalnu iracionalnost, kako to pokazuje tzv. *tragedy of the commons* (Hardin). Naime, svi procesi koji nisu i ne mogu biti regulirani na tržištu postaju eksterni troškovi. Eksterni učinci su elementi koherentnog sustava a ne njegova iznimka, pa mogu ugrožavati uvjete socijalno-ekonomske reprodukcije, kao i, naravno, ekosustave. Transfer eksternih troškova (otpad, emisije) u druge zemlje i regije nema (ili nema dovoljnu) kompenzaciju, jer kad bi ona postojala, onda bi u tržišnom sustavu bila tržišno regulirana. Eksternaliziranje troškova zaštite na svjetskom tržištu ima isto značenje kao i globalizacija socijalnih troškova.

Fordistički model postaje svjetskim modelom, pa i način reguliranja odnosa sintropije i entropije postaje globalnim, osobito ukoliko ozbiljno uzmemo u obzir mogućnost »unipolarnog svijeta« s apsolutnom ekonomsko-političkom dominacijom jedne velesile. Međutim, to nije nikakav znak ili šansa za širenjem ili nastajanjem nacionalnih granica, već obratno, one se učvršćuju. Nacionalne su ekonomije (= države) upravo potrebne radi rješavanja eksternih učinaka i »izvoza« entropije. U suprotnom bi eksterni troškovi morali biti valorizirani unutar nacionalne ekonomije i uračunati u troškove proizvodnje, a to nije slučaj, niti je cilj individualnog interesa.

Fordistički model razvoja zahtijeva stalno povećavanje energije i stoga mora održati tehnološku »distanču« prema »drugima«, iako neke od zemalja uključuje u svjetski sustav i pripušta »pozicijskom dobru«. Emisija štetnih tvari tako u najvećoj mjeri postaje globalni trošak fordizma (192) koji plaćaju svi. Troškovi proizvodnje bogatih zemalja prenose se na siromašne zemlje. Individualistička racionalnost pokazuje i to da se resursi previše iskorištavaju a smeće gomila, jer fordistički i »postfordis-

tički« model akumulacije nije intenzivan samo na strani *inputa* (energija, resursi...) nego i na strani *outputa* (otpad), što uvjetuje međunarodno reguliranje eksternih učinaka. Nastaju režimi za rješavanje entropije, kao i u drugim područjima (financije npr.), koje Altvater naziva Nimby-režimi. Svi ovi režimi i konvencije ipak su pod nadzorom, jer se oblikuje »režim režima«, tj. novi svjetski poredak kojeg je nagovijestio predsjednik Bush (u govoru naciji 29. 1. 1991), a koji bi trebao biti i nacionalno i globalno oblikovan (slijedeće američko stoljeće). Naravno kad je riječ o eventualno »jednom poretku«, treba uzeti u obzir i teze o sukobu civilizacija (Huntington), ali i naznake o mogućem »trilateralizmu« svijeta (nasuprot »unilateralizmu«): Sjeverna Amerika (*North American Free Trade Association*), Europa (EZ) i Istočna Azija (s Japanom kao središtem). Niti dosad, a niti danas nisu uključene opasnosti od (nuklearnog oružja) malih zemalja »Juga« pa se razvija nova strategija – »3D« (*denying, disarming i defending*), a sve u obranu »novog poretka« raspolovljenog svijeta u kojemu »drugima« nije »pripušteno« »pozicijsko dobro«. U takvom modernom kontekstu autor postavlja sasvim opravdana pitanja: hoće li SAD (s novom ulogom nakon pobjede u Zaljevskom ratu) postati svjetskim kontrolorom i hoće li se pojačati sukobi unutar Zapada?

Raspravljajući o pitanju je li moguć ekološki, socijalni i demokratski poredak, autor ukazuje na poteškoće ostvarivanja održivog razvoja. *Sustainable development* shvaća kao razvoj koji zadovoljava sadašnje potrebe, ali bez rizika da budući naraštaji ne zadovolje svoje potrebe. U teorijskom smislu ova koncepcija održivog razvoja ima normativno utemeljenje pa *sustainable* znači da razvoj treba biti ekonomski djelotvoran, ekološki podnošljiv, u političkom smislu demokratski, a u socijalnom smislu pravedan (224). S obzirom na današnju stvarnost, ostvarivanje ove koncepcije nije nimalo jednostavno.

Altvater to pokazuje na primjeru svjetske konferencije u Riu, gdje se pokazala visoka suglasnost oko ocjene stanja (da su zbog zagađivanja moguće promjene životnih uvjeta i osobito klime, da porast stanovništva opterećuje Zemlju itd.), ali u konkretizaciji problema i rješenjima takva suglasnost ne postoji. Čak niti sama znanost nema identične odgovore. Na primjer: hoće li se povećati temperature za 2° C ili 6° C, kada počinje efekt staklenika, ima li 5 ili 30 milijuna vrsta na Zemlji, je li 30% ili 70% šume već oboljelo, hoće li prašuma nestati već 2010. ili 2050. godine itd? O ovim pitanjima postoje velike nedoumice, što svakako utječe i na razmišljanje o strategijama razvoja, a baca sjenu na »svjetsko zajedništvo«. Neovisno o tome, ostaje vrlo značajno pitanje koje postavlja Altvater: može li zaštita okoliša kao sistemska ekološka restrikcija, kao pravilo sustava, biti integrirana u sam sustav bez povrede uvjeta ekonomske i socijalne koherentnosti (239)? Dosad se pokazalo da načelo individualne racionalnosti vodi u socijalnu iracionalnost, pa umjesto ekonomiziranja ekologije treba ekologizirati ekonomiju. No, Altvater otvara jednu novu nadu. On, naime, smatra da je fosilna energija baza jednog tipa društva, o kojemu u knjizi govori, i da bi na solarnoj energiji moglo biti oblikovano novo društvo: kakvo i koje, teško je reći i samom autoru.

Ivan Cifrić